فصلنامه مطالعات حقوق
Journal of Legal Studies
شماره سی ام. بهار ۱۳۹۸، صص۳۹-۲۹ Vol 3. No 30. 2019, p 29-39
شماره شاپا (۲۵۳۸-۶۳۹۵) ISSN: (2538-6395)

سیاست جنایی تقنینی ایران در قبال کنترل جمعیت در فقه و حقوق

فاطمه محمدی پاک[۱]. علی بابامیر ساطحی[۲]. حسین جمالی ارمندی[۳]
۱. مدرس دانشگاه علمی کاربردی واحد لردگان. ایران
۲. مدرس دانشگاه علمی کاربردی واحد لردگان. ایران
۳. مدرس دانشگاه علمی کاربردی واحد لردگان. ایران

چکیده

جمعیت ایران پس از دهه ۲۰، به دلیل افزایش مرگ‌ومیر با کاهش جدی جمعیت مواجه بود، اما در دوره زمانی بین سال‌های ۱۳۶۰ ـ ۱۳۳۰ با رشد شتابان جمعیت مواجه گردید. به‌طوری‌که میانگین رشد سالانه جمعیت در این چهار دهه، به رقمی حدود ۳ درصد افزایش یافت. این رشد طبیعی سالانه جمعیت ایران هر ۲۰ سال دو برابر و در طول یک قرن، بیش از شانزده برابر شود. به‌عبارت دیگر این تحولات باعث شد رشد طبیعی سالانه جمعیت ایران در فاصله سال‌های ۱۳۵۵ تا ۱۳۶۵ به رقم ۳/۲ درصد افزایش یابد. همین امر موجب شد که سیاست‌های تعدیل رشد جمعیت از طریق تشویش و ترغیب برنامه‌های تنظیم خانواده و کاهش سطح زادوولد و باروری در کشور گرفته شود. تداوم این سیاست موجب شد که طی سال ۶۵ تا ۸۴، سطح باروری در ایران با سرعتی استثنایی در سطح بین‌المللی کاهش یابد. در ایران سیاست‌های جمعیتی مبتنی بر تنظیم خانواده طی دو مرحله به اجرا گذاشته شد. ابتدا پیش از انقلاب و از سال‌های ۱۳۴۱ برای اولین بار دولت به مسائل جمعیتی توجه کرد. در برنامه‌ی سوم عمرانی، مسئله جمعیت موردتوجه قرار گرفت. پس از پیروزی انقلاب اسلامی، مدت کوتاهی برنامه‌های تنظیم خانواده به بوته فراموشی سپرده شد نتیجه این امر، افزایش سریع موالید و رشد جمعیت بود. اما در سال‌های پس از جنگ تحمیلی و از سال ۱۳۶۸ این موضوع مجدداً در دستور کار قرار گرفت.

واژه‌های کلیدی: سیاست جنایی، کنترل جمعیت، فقه امامیه وتحلیل حقوقی

[Downloaded from jlawst.ir on 2026-11-18]

مقدمه

با توجه به اینکه تا اوایل قرن بیستم رشد جمعیت در میان مسلمانان ناچیز بوده است، بحث کنترل جمعیت و سیاست‌های جمعیتی در سطح ملی (به‌صورت کلان) وجود نداشته است. مباحث کنترل موالید و جلوگیری از باروری و عزل بیشتر در قالب مسائل فردی و مسائلی نظیر تعیین تکلیف شرعی و فقهی و جواز شرعی آن مطرح بوده است. با ورود به قرن بیستم و توسعه دانش بهداشت و علوم پزشکی و کنترل مرگ‌ومیرها و افزایش حجم جمعیت جهان، مسئله‌ی کنترل موالید و سیاست‌های جمعیتی در سطح کلان مطرح گردید و بسیاری از دولت‌ها این مسئله را به‌عنوان یک ضرورت در دستور کار سیاست‌های ملی خود قرار دادند. از این زمان به بعد که با فقه سیاسی شیعه در مورد سیاست‌های جمعیتی در سطح کلان به‌عنوان یک مسئله که فقه سیاسی باید پاسخ مناسبی برای آن داشته باشد ـ مواجه می‌شویم. در خصوص تنظیم خانواده، اگرچه مباحث مربوط به عزل و مسائل کلی آن در رساله‌های علمیه به چشم می‌خورد، اما به نظر می‌رسد که هیچ حکم عمومی در خصوص آن مسئله تا بیش از ۱۳۴۰ وجود ندارد (معتمدی، ۱۳۹۴: ۴۱).

مسئله تا حدی ناشی از این واقعیت است که تا این زمان هیچ بحث رسمی توسط دولت‌ها (کشورهای شیعه نظیر ایران، لبنان و عراق) صورت نگرفته است و بنابراین ضرورتی برای پرداختن به آن وجود نداشته است. با پیروزی انقلاب اسلامی و تشکیل حکومت دینی، ضرورت برنامه‌ریزی جمعیتی و سیاست‌های کلان و تنظیم خانواده احساس گردید. علما و فقها شیعه عده‌ای موافق و عده‌ای مخالف کنترل موالید هستند. سیاست جنایی ایران هیچ‌گاه یک جهت‌گیری مشخص در زمینه افزایش، کاهش یا تعدیل جمعیت نداشته.

قوانین و مقررات ناظر بر تنظیم جمعیت، صرفاً یکی از عوامل اجتماعی مؤثر بر تنظیم نرخ رشد جمعیت به شمار می‌آید و عوامل فراوان دیگری مانند عوامل اقتصادی، اجتماعی، نگرش‌های فرهنگ و همچنین وضعیت محیط‌زیست و منابع طبیعی نیز در کاهش یا افزایش این نرخ مؤثرند. این پژوهش بر این مبنا استوار است که هرچند، نیازمند ثبات در این زمینه است؛ ولی الزاماً نمی‌توان پذیرفت نظام حقوقی، عامل اصلی در نرخ رشد جمعیت قلمداد می‌شود. به‌طورکلی اولین سیاست کنترل جمعیت در ایران قبل از انقلاب بوده است. مباحث کنترل موالید و جلوگیری از باروری و عزل هم تا اوایل قرن بیستم در سطح ملی مطرح نبوده است.

نوع پژوهش در این پایان نامه به لحاظ هدف کاربردی است. منظور از تحقیق کاربردی، پژوهشی است که با استفاده از نتایج بنیادی به منظور بهبود و به کمال رساندن رفتارها و روش‌ها، ابزارها، وسایل، تولیدات ساختارها و الگوی مورد استفاده جوامع انسانی انجام می‌شود. این پژوهش نیز با توجه به مباحث مطرح شده و شناسایی خلاءها و کمبودهای قوانین یک پژوهش کاربردی به شمار می‌آید.

[Downloaded from jlawst.ir on 2026-11-18]

تنظیم خانواده

واژۀ «تنظیم» در لغت به معنی ترتیب و آراستگی، استحکام و ترتیب دادن است (دهخدا، ۱۳۴۴)؛به کلیه کسانی که به طور مستمر در یک واحد جغرافیایی(کشور، استان، شهرستان، شهر و یا روستا) به صورت خانوار و خانواده زندگی می‌کنند، «جمعیت» گفته می‌شود (کاظمی پور، ۱۳۸۸، ص۳). اما در موضوع «کنترل جمعیت» و «تنظیم خانواده» توجه به این نکته ضروری است که آنها را باید از یکدیگر تفکیک کرد. «کنترل جمعیت» به مباحث کلان افزایش جمعیت و پیامدهای اجتماعی و اقتصادی آن می پردازد و «تنظیم خانواده» افزایش موالید را عمدتاً از نظر فردی و در سطح خانواده، مورد توجه قرار می دهد. معمولاً این مفهوم دارای بار معنایی مثبت بوده و به اراده خانواده‌ها برای انتخاب زمان مناسب فرزنددار شدن، رعایت فاصله زمانی، آینده نگری و برنامه‌ریزی اشاره دارد. از اینرو هدف اصلی تنظیم خانواده بهداشت، رفاه، زندگی بهتر و آیندهای پُربارتر است و این مفهوم لزوماً به معنای کاهش فرزندان نخواهد بود. بلکه مقصود اصلی آن برنامه ریزی و رعایت فاصله منطقی میان آنها است (معتمدی، ۱۳۹۴: ۱۲)

کنترل موالید

مفهوم کنترل یا تحدید موالید در مقیاس یک کشور عبارت است از مداخله دولت در جهت تشویق خانواده‌ها برای به دنیا آوردن کودکانی که تعدادشان کمتر از نسل‌های پیشین باشد (طلعتی، ۱۳۸۸: ۱۲). اصطلاح کنترل موالید نخستین واژه‌ای است که برای مسئله مورد بحث توسط «مارگارت سانجر» آمریکایی ابداع شده است. پس از اصطلاح ابداعی مارگارت سانجر؛ اصطلاحاتی نظیر تنظیم خانواده، پدر و مادر برنامه ریزیشده، پدر و مادر مسئولیت پذیر، پدر و مادر شدن از روی اختیار، پیشگیری، تنظیم باروری و کنترل باروری ابداع شده است که البته هر یک از این اصطلاحات به منظور و هدف خاصی به کار گرفته شده است. (معتمدی، ۱۳۹۴: ۸۵)

کنترل جمعیت

منظور از کنترل جمعیت در انسان، ایجاد تغییری عامدانه و ساختگی در نرخ رشد جمعیت انسان است. از نظر تاریخی، کنترل جمعیت انسانی از طریق محدودسازی نرخ زایش، و معمولاً به دستور دولت صورت گرفته‌است. تا به امروز، کنترل جمعیت انسانی به عنوان یک واکنش به عواملی نظیر سطح بالا یا رو به افزایش فقر، نگرانی‌های زیست‌محیطی، دلایل مذهبی و دینی، و جمعیت بیش از اندازه صورت گرفته است. در حالی که کنترل جمعیت می‌تواند شامل اقداماتی باشد که زندگی انسان‌ها را با دادن کنترل بیشتر به آن‌ها بر روی تولیدمثل‌شان بهبود بخشد، برخی برنامه‌ها این معیارها را نوعی سوءاستفاده می‌دانند (تاجیک خاوه، ۱۳۹۶: ۵۲).

[Downloaded from jlawst.ir on 2026-11-18]

سیاست تقنینی جنایی تنظیم جمعیت

در دهه‌های گذشته، قوانین و مقررات بسیاری در ارتباط با تنظیم جمعیت در ایران تصویب شده که می‌تواند بیانگر رویکرد سیاست تقنینی کشور به موضوع جمعیت باشد. سیاست تقنینی ایران هیچ‌گاه یک جهت‌گیری مشخص در زمینهٔ افزایش، کاهش یا تعدیل جمعیت نداشته و قوانین و مقررات ناظر بر تنظیم جمعیت، صرفاً یکی از عوامل اجتماعی مؤثر بر تنظیم نرخ رشد جمعیت به شمار می‌آید و عوامل فراوان دیگری مانند عوامل اقتصادی، اجتماعی، نگرش‌های فرهنگی و همچنین وضعیت محیط زیست و منابع طبیعی نیز در کاهش یا افزایش این نرخ مؤثرند (تهرانی، ۱۳۹۴: ۸۵).

مبانی فقهی کنترل جمعیت

در زمینه افزایش جمعیت روایات زیادی در منابع دینی نقل شده است. در این میان، برخی از آنها دارای اطلاق و شمول نسبت به شرایط گوناگون است و اختصاص به زمان خاصی ندارد.

۱- روایاتی که تشویق به افزایش فرزندان می کنند. مانند: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (ص):أَكْثِرُوا الْوَلَدَ أُكَاثِرْ بِكُمُ الْأُمَمَ غَداً؛ فرزندان خود را زیاد کنید تا فردا به واسطه (کثرت) شما بر دیگر امم افتخار نمایم.

۲- روایاتی که فضیلت فرزندان را بیان می کنند، مانند:

الف- ابا عبدالله (ع): ان اولاد المسلمین موسومون عند الله شافع مشفع؛فرزندان مسلمانان ایشانند که در نزد خدای عزوجل موسوم‌اند به درخواست‌کننده که درخواستش قبول می‌شود

ب- البنات حسنات و البنون نعمهٔ: دختران حسنه اند و پسران نعمت وسائل الشیعه (کتاب نکاح، ابواب احکام اولاد، ب ۵، ح۷)

ج- پیامبر(ص): من مولود یولد فی امتی احب الی مما طلعت علیه الشمس؛یک مولود از امّت من برایم بهتر است از آنچه خورشید بر او می‌تابد. (مستدرک الوسائل۱۴/۱۵۳)

۳-روایاتی که ترغیب به ازدواج و تشکیل خانواده می کنند: دلالت اینگونه روایات براین اساس است که معمولا ازدواج، فرزند آوری را به دنبال دارد و اگر فرزند کم مورد تاکید شارع بود باید در کنار تشویق به ازدواج پرهیز از فرزند زیاد مورد تاکید قرار می گرفت مانند:

الف - عن النبی ص: ما بنی بناء فی الاسلام احب الی الله من التزویج. (الفقیه۳/۳۸۳)در اسلام بنایی نزد خداوند محبوب تر از ازدواج ساخته نشده است

ب – عن النبی ص: اتخذوا الاهل فانه ارزق لکم (الفقیه۳/۳۸۳)زن بگیرید(فرزنددار شوید) که برایتان برای جلب روزی بهتر است.

۴- روایاتی که استحباب ازدواج با زن زایا و ولود را بیان می کنند:دلالت این دسته از احادیث مانند روایات گروه پیشین است

[Downloaded from jlawst.ir on 2026-11-18]

الف- عن النبی (ص): تزوّجوا بکراً ولوداً ولاتزوّجوا حسناء جمیلهٔ عاقراً فانّی اُباهی بکم الامم یوم القیامهٔ. (وسائل الشیعه, ج ۲۰/۵۴)پیامبر اکرم (ص): با زنان باکره و زایا ازدواج کنید. و با زنان زیبا و عقیم ازدواج نکنید حقیقتا من به امت‌های دیگر بواسطه شما امت مباهات می‌کنم روز قیامت.

ب- قال النبی (ص) لرجل: تزوجها سوداء ولودا و لا تزوجها جمیله حسناء عاقرا. . . اما علمت ان الولدان تحت العرش یستغفرون لابائهم. (وسائل الشیعه, ج ۲۰/۵۴)پیامبر اکرم (ص): با زنان زشت روی(سیاه) و زایا ازدواج کن. و با زنان زیبا و عقیم ازدواج نکن. مگر نمیدانی که فرزندان زیر عرش الهی برای والدین خود استغفار می کنند.

به مقتضای احادیث، قاعده و اصل اولی مطلوب بودن فرزند آوری و کثرت نسل است.

با توجّه به مطالب بیان شده و از مجموع روایات و ادلّه شرعیه این نتیجه به دست می‌آید که دین اسلام و اهل‌بیت عصمت و طهارت (ع) نسبت به تکثیر اولاد در همه زمان‌ها اهتمام داشته و این‌چنین نبوده که این اهتمام مختص به زمانی باشد که مسلمانان در قلّت باشند؛ زیرا تعابیر وارده در روایات به‌عنوان یک قضیه حقیقیه و به‌عنوان یک سیاست دائمی و همیشگی دین مطرح است.

جمع‌بندی

سیاست‌های کنترل جمعیت، به سیاست‌هایی گفته می‌شود که بر کاهش میزان موالید یا رشد جمعیت توجه دارد. مبحث کنترل جمعیت، از مباحث مهمی است که از چند سال پیش در جمهوری اسلامی ایران با مخارج سنگین و نگرشی کاملاً یکطرفه توسط عده ای خاص دنبال می‌شود و کلیه مجاری قانون گذاری، اجرایی و بخش عمده تبلیغات کشور را به دنبال خود می‌کشاند. متولیان این امر، با انحصاری کردن این مقوله در حیطه اقتدار خود و ارائه آمارها و اطلاعات قابل تشکیک، تلاش می‌کنند افکار عمومی را به همان جهتی سوق دهند که خود می‌خواهند و متأسفانه تاکنون در این زمینه پیشرفت‌هایی هم داشته اند. عوارض این نگرش یک سویه و حاکمیت آن بر همه شئون، به تدریج در حال ظاهر شدن است و اگر با آن مقابله نشود، مشکلات فراوانی به وجود خواهد آورد.

سیاست کنترل جمعیت که با توصیه کشورهای غربی و با حمایت سازمان‌های بین المللی در ایران اجرا شد، امروزه باعث تهدید نسل شیعه شده است و نرخ رشد جمعیت ایران را به ۱/۳ درصد کاهش داده که می‌تواند زنگ هشداری برای افق چشم انداز آینده کشور تلقی گردد.

گسترش فرهنگ رفاه زدگی و ادعای دفاع از حقوق برابر زن و مرد، از عوامل مهمی است که بحث اکتفا به حداقل فرزندآوری را ترویج کرد. هرچند عواملی مثل اشتغال مادران و کشاندن آنان به صحنه‌های فعالیت اجتماعی و ترک خانه و تبلیغات نادرست در مورد سیاه نشان دادن فرزندآوری و خطرات بهداشتی و اقتصادی که می‌تواند برای خانواده و جامعه در پی داشته باشد، در روی آوردن خانوارهای ایرانی به سیاست کنترل جمعیت دامن زده است. ازاین رو، امروزه که خطرات تحدید نسل و کنترل آن مشخص

[Downloaded from jlawst.ir on 2026-11-18]

شده، لازم است تا با حمایت از خانواده های ایرانی و آگاه سازی آنان از اهداف دشمنان، زمینه‌های گذار از این تهدید اجتماعی و ملی را فراهم آوریم.

سیاست جنایی هر کشوری بسته به نظام سیاسی آن کشور و همچنین نظام حقوقی و دیدگاههای اندیشمندان حقوقی آن بسته به آداب و فرهنگ حاکم بر جامعه متفاوت است. از این رو به موازات تفاوت اندیشه ها، فرهنگ ها و نظام سیاسی حاکم، در بحث سیاست جنایی نیز تفاوت هایی بین نظام های مختلف ایجاد شده است. دانشمندان در این رشته به جهت سهولت مطالعه اقدام به تقسیم بندی مدل‌های مختلف بر مبنای اشتراک در برخی شاخص‌ها نموده آند.

سیاست جنایی از اوایل دهه ۱۳۷۰ میلادی پس از فترت ناشی از جنگ جهانی دوم و و قایع آن جنگ و و قایع جنایتکارانه آن علیه بشریت، دوباره مورد توجه دانشمندان و استادان حقوق کیفری و جرم شناسی قرار گرفت و عمدتاً با آثار مارک آنسل در چهار چوب جنبش دفاع اجتماعی که بر آنسان نگری سیاست جنایی تکیه می‌کرد گسترش یافت. اصطلاح سیاست جنایی بعنوان یک رشته مطالعاتی اولین بار توسط دانشمند آلمانی «فوئر باخ» در کتاب حقوق کیفری او که در سال ۱۸۰۳ میلادی چاپ و منتشر گردید استفاده شده است. این دانشمند آلمانی در خصوص ارائه تعریفی از سیاست جنایی معتقد است که «سیاست جنایی مجموعه شیوه ها سرکوبگرانه ای است که دولت با توسل به آنها علیه جرم و اکنش می‌دهد» تعریف باخ، مفهوم مضیقی از سیاست جنایی بوده و در حقیقت بیانگر همان سیاست کیفری است. در نظر و ی سیاست جنایی مبنی بر شیوه های قهر آمیز و تنبیهی و رسمی بوده و تنها علیه جرم بکار بسته می شود. البته همین معنا و برداشت از سیاست جنایی مورد نظر بعضی از نویسندگان معاصر نیز هست، با این و جود امروزه مشاهده می‌کنیم که سیاست جنایی هم از حقوق کیفری و هم از جرم شناسی جدا شده و معنی و مفهوم مستقل به خود گرفته است. البته اگر تعریف آقای فوئر باخ را بعنوان معیار در نظر بگیریم و آن را بسط دهیم، می توانیم بگوییم که سیاست جنایی شامل مجموعه روش‌هایی می‌شود که اجتماع با توسل به آنها پاسخ به پدیده مجرمانه را سامان می بخشد. بدین ترتیب سیاست جنایی مترادف با جنبه‌های نظری و عملی به اشکال مختلف کنترل اجتماعی و انحراف متجلی می‌شود. دیگر دانشمند آلمانی و از بنیانگذاران اتحادیه بین المللی حقوق کیفری (فون لیست) در تعریف سیاست جنایی می‌گوید: «مجموعه منظم و اصولی که دولت و جامعه با توسل به آنها به مبارزه علیه بزه و بزهکاری پرداخته و آنرا سازماندهی می‌نمایند» به نظر و ی برای تشخیص سیاست جنایی دو نکته را می‌توان مد نظر داشت از یک سو پیشگیری اجتماعی با هدف حذف کامل یا محدود ساختن شرایط اجتماعی جرم و از سوی دیگر مبارزه علیه بزهکاری خاصی که مرتکب جرم شده است. استاد فرانسوی دیگری به نام «دون دیو دووابر» سیاست جنایی را یک هنر می داند که موضوع آن کشف شیوه های مبارزه علیه جرم است. بدین ترتیب طرز تفکر و نگاه حقوقدانان حقوق جزا تا اواسط سده بیستم با تکیه بر مفهوم مضیق سیاست جنایی، مبتنی بر این است که سیاست جنایی شامل همه شیوه‌هایی که دولت علیه بزهکاری در اختیار داشته و به اجرا می‌گذارد

[Downloaded from jlawst.ir on 2026-11-18]

نیست. در این مفهوم امر پیشگیری که از و ظایف دولت است خارج از سیاست جنایی قرار می‌گیرد، زیرا پیشگیری به هر میزان موثر و اقع شود موجب محو کامل پدیده مجرمانه نیست و با ظهور این پدیده و ظیفه دوم دولت که دقیقاً شامل سیاست جنایی آن می‌شود، یعنی به و اکنش تنبیهی و سرکوبگرانه علیه جرم اعمال می‌گردد. با ظهور مکاتب فلسفی کیفری پس از جنگ جهانی دوم و حضور دانشمندان زیادی در خلال این مکاتب، مفهوم سیاست جنایی دچار تحول گشته و از مفهوم مضیق به سمت مفهوم موسع در حرکت قرار گرفت. مارک آنسل یکی از این دانشمندان است که به عقیده او سیاست جنایی علاوه بر جرم بعنوان یک مفهوم قانونی و سرکوبی و مجازات بزهکاری با ابزارها و نظام کیفری، به انحراف و کژروی به عنوان یک مفهوم اجتماعی نیز می‌پردازد و توجه زیادی به پیشگیری از جرم دارد. تکیه سیاست جنایی نوین و در مفهوم موسع به استفاده از تمامی روش‌ها و ابزارها خصوصاً روش‌های مبتنی بر جبران خسارت و میانجیگری به جای استفاده صرف از روش‌های سرکوبگر و استفاده از مشارکت اجتماعی در مبارزه و پیشگیری از بزهکاری می باشد. در ادامه فرآیند تحول مفهوم سیاست جنایی، دانشمند فرانسوی، می ری – دلماس مارتی استاد دانشگاه پاریس، با در نظر گرفتن تحولات کمی و کیفی که در دهه های اخیر در انواع جرایم و نحوه مبارزه با آنها پدید آمده است و با تجدید نظر در تعریف فوئر باخ آلمانی، تعریف موسعی از سیاست جنایی ارائه می‌دهد. به نظر ایشان «سیاست جنایی شامل مجموعه روش‌هایی می‌شود که هیات اجتماع با توسل به آنها پاسخ‌های به پدیده مجرمانه را سازمان می‌بخشد. بدین ترتیب سیاست جنایی مترادف با جنبه‌های نظری و عملی اشکال مختلف کنترل اجتماعی (جرم و انحراف) متجلی می‌شود. بدیهی است حقوق کیفری در این دیدگاه مانند هسته اصلی با محل قوی فشار و تنش و نیز بزرگترین قابلیت رویت در سیاست جنایی، حضور بسیار محسوسی خواهد داشت. لیکن ابزارهای کیفری در قلمرو سیاست جنایی دیگر تنها نیستند، بلکه حول آنها شیوه‌های دیگر کنترل اجتماعی از نوع غیر کیفری مانند ضمانت اجراهای اداری غیر سرکوبگر، (پیشگیری، جبران و ترمیم خسارت، میانجیگری) و گاه حتی غیر دولتی (شیوه‌های سرکوبگر افراد شبه نظامی خصوصی، اقدام های اعتراضی از نوع اقدامات سازمان عفو بین الملل) و جود دارد».

[Downloaded from jlawst.ir on 2026-11-18]

فهرست منابع و مآخذ

ـ قرآن کریم
ـ ابن خلدون، (۱۴۰۸) تاریخ ابن خلدون، تحقیق خلیل شحاده، بیروت، دار الفکر، ط الثانیه، ج۱
ـ ابن کثیر دمشقی، اسماعیل بن عمرو، (۱۴۱۹ق) تفسیر القرآن العظیم(ابن کثیر)، بیروت: دار الکتب العلمیۀ، منشورات محمدعلی بیضون، چاپ اول. ج۸
ـ ادیب، مریم، (۱۳۹۰ش) تربیت دینی کودک ونوجوان، تهران: نشر مؤسسه فرهنگی منادی تربیت، چاپ چهارم
ـ آلوسی سید محمود، (۱۴۱۵ق)روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم، بیروت: دارالکتب العلمیه، چاپ اول. ج۱
ـ بغوی حسین بن مسعود، (۱۴۲۰ق)معالم التنزیل فی تفسیر القرآن، بیروت: داراحیاء التراث العربی، چاپ اول. ، ج۱
ـ بیضاوی عبدالله بن عمر، (۱۴۱۸ق) أنوار التنزیل و أسرار التأویل، بیروت: دار احیاء التراث العربی، چاپ اول. ج۱
ـ جوادی آملی، عبدالله، (۱۳۸۵ش)؛ تفسیر تسنیم، ویرایش: سعید بند علی، قم: نشر اسراء، چاپ اول. ج۱۱
ـ جوکار، محبوبه؛ (۱۳۹۳)، «مدرنیته تغییر سبک زندگی و کاهش جمعیت در ایران» پژوهشنامه اسلامی زنان و خانواده، شماره۲. صص۳۹-۶۹
ـ چیذری، زهرا، سیاست‌های غرب در کاهش جمعیت کشورهای مسلمان، پایگاه تبیینی تحلیلی برهان، مرداد ۱۳۹۲، کد مطلب: ۵۶۱۳
ـ حسینی طهرانی، سیدمحمدحسین (۱۳۴۵ش)، کاهش جمعیت ضربه ای سهمگین بر پیکر مسلمین، مشهد: مؤسسه ترجمه و نشر دوره علوم و معارف اسلامی
ـ حلم‌سرشت، پریوش، (۱۳۷۸ش)، جمعیت و تنظیم خانواده، تهران :نشر چهره، چاپ دوازدهم
ـ زنجانی، حبیب‌الله و دیگران (۱۳۷۸ش)، جمعیت، توسعه و بهداشت باروری، تهران: نشر و تبلیغ بشری، چاپ پنجم
ـ سالاری مقدم، مریم (۱۳۸۴ش)، مادران شاغل و تربیت فرزند، پایان نامه سطح ۲، مشهد: مؤسسه علمی ـ پژوهشی مکتب نرجس علیهاالسلام
ـ سبحانی نیا، محمد، (۱۳۹۱ش)، «تحدید خانواده، تهدید جامعه»، ره توشه راهیان نور، شماره۱، صص ۵۰ـ۲۵
ـ سیوطی جلال الدین، (۱۴۰۴ ق) الدر المنثور فی تفسیر المأثور، قم: کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، ج۱
ـ شکری، فرزانه ؛ شجاع نوری، فروغ الصباح، (۱۳۹۲) چالش‌های روش‌شناختی و معرفتی در پژوهش‌های موجود جمعیتی، معرفت سال ۲۳، شماره ۱۸۹، صص۵۹ـ۷۱

[Downloaded from jlawst.ir on 2026-11-18]

ـ طباطبایی سید محمد حسین، (۱۴۱۷ ق) المیزان فی تفسیر القرآن، قم: دفتر انتشارات اسلامی، چاپ پنجم، ج۲.
ـ طبرسی، فضل بن حسن، (۱۳۷۲ش)مجمع البیان فی تفسیر القرآن، تهران: انتشارات ناصر خسرو، چاپ سوم. ج۲ و ۱۰
ـ فخرالدین رازی، محمد بن عمر، (۱۴۲۰ق) مفاتیح الغیب، بیروت: دار احیاء التراث العربی، چاپ سوم. ج۵،
ـ فولادی، محمد، (۱۳۹۰) «تأملی بر سیاست کنترل جمعیت؛ آثار و پیامدهای آن»، معرفت فرهنگی اجتماعی، شماره ۹، صص۱۵۳-۱۸۰
ـ قدسی، علی محمد، بلالی اسماعیلی، عیسی زاده سعید (۱۳۹۰)، «بازدارنده‌ها و تسهیل کننده‌های اقتصادی، اجتماعی طلاق»، مجله مطالعات راهبردی زنان شماره ۵۳
ـ قرائتی محسن، (۱۳۸۳ش) تفسیر نور، تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، چاپ یازدهم. ج۱
ـ قرشی سید علی اکبر، (۱۳۷۷ش)، تفسیر احسن الحدیث، تهران: بنیاد بعثت، چاپ سوم. ج۱
ـ قرطبی محمد بن احمد، (۱۳۶۴ ش) الجامع لأحکام القرآن، تهران: انتشارات ناصر خسرو، چاپ اول. ج۷،
ـ کاظمی، ابوالفضل، شاهمرادی، مهدوی، (۱۳۹۲) الگوی جمعیتی خانواده بر مبنای سبک زندگی اسلامی، مجموعه پژوهشات برگزیده هفتمین همایش بین المللی پژوهش های قرآنی، جلد دوم
ـ کتابی، احمد، (۱۳۷۷ش)، درآمدی بر اندیشه و نظریه‌های جمعیت‌شناسی، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، چاپ چهارم
ـ کلانتری، صمد و ستار صادقی ده چشمه، (۱۳۸۵)، «برآورد و مقایسه چند شاخص جمعیتی در ایران و برخی کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه»، فصلنامه جمعیت، شماره ۵۵-۵۶، صص۱۳۳-۱۵۰
ـ محسن پور، بهرام، (۱۳۸۲ش) پروتکل دانشوران یهود، تهیه و تنظیم:سیدحسین نجفی یزدی، قم: ناظرین، چاپ اول
ـ مراغی احمد بن مصطفی، (۱۳۸۵ش) تفسیر المراغی، بیروت: داراحیاء التراث العربی. ج۲، ۱۱
مطهری، مرتضی (۱۳۷۰ش)، خاتمیت، تهران: صدرا
ـ مکارم شیرازی ناصر (۱۳۷۴ش)، تفسیر نمونه، تهران: دار الکتب الإسلامیه، چاپ اول. ج۲، ۶و۱۲
مهرگان، نادر و روح الله رضائی، (۱۳۸۸ش)، «اثر ساختار سنی جمعیت بر رشد اقتصادی «پژوهش‌های نوری، حسین، (۱۴۰۷ ق)مستدرک الوسائل ومستنبط المسائل. قم: مؤسسه آل بیت. ج
ـ ابن‌طاووس، علی بن موسی، (۱۳۸۰) الملاحم و الفتن فی ظهور الغایب المنتظر (عجل الله فرجه)، قم: الشریف الرضی
ـ بهنام، جمشید، (۱۳۴۱)، جمعیت‌شناسی عمومی، تهران: دانشگاه تهران
ـ تقوی، نعمت‌الله، (۱۳۷۸)، جمعیت و تنظیم خانواده، تبریز: جامعه پژوه دانیال

[Downloaded from jlawst.ir on 2026-11-18]

ـ تقوی، نعمت‌الله، (۱۳۷۹)، مبانی جمعیت‌شناسی، تبریز: جامعه پژوه دانیال
ـ حرّ عاملی، محمد بن حسن، (۱۴۰۹ق)، وسایل الشیعهٔ، قم: مؤسسه آل البیت علیهم‌السلام
ـ حقدار، علی‌اصغر، (۱۳۷۴)، نقش زمان و مکان در احکام، قم: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی(ره)
ـ حکیمی، حسین، (۱۳۸۰)، الحیاه، قم: انتشارات دلیلنا.
ـ حسینی طهرانی، محمد حسین، (۱۴۱۵ق)، کاهش جمعیت ضربه ی سهمگین بر پیکر مسلمین، مشهد، موسسه ترجمه و نشر دوره علوم و معارف اسلام
ـ حلّی، حسن بن یوسف بن مطهر اسدی، (۱۴۱۰ق)، مختلف الشیعهٔ فی أحکام الشریعهٔ، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه
ـ خرازی، محسن، (۱۳۷۹)، عقیم‌سازی، قم: مجله فقه اهل‌بیت علیهم‌السلام، ش۲۱
ـ خمینی، روح‌الله، (۱۳۶۱)، صحیفه نور، ج۱۵، تهران: سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی
ـ خمینی، روح‌الله، (۱۳۶۹)، صحیفه نور، ج۲۰، تهران: سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی
ـ خمینی، روح‌الله، (۱۳۶۸) کتاب البیع، قم: اسماعیلیان
ـ خویی، ابوالقاسم، (۱۴۱۰ق) منهاج الصالحین، قم: مدینه العلم
ـ رحمانی، محمد، (۱۳۷۴) احکام حکومتی و زمان و مکان، قم: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی(ره)
ـ زمخشری، محمود، (۱۴۰۷ق) تفسیر کشاف، بیروت: دارالکتاب العربی
ـ صدر، محمدباقر، (۱۴۱۱) هـ ق، اقتصادنا، بیروت: دارالتعارف للمطبوعات
ـ صرامی، سیف‌الله، (۱۳۷۳)، احکام حکومتی، مجله راهبرد، ش۴
ـ طباطبایی بروجردی، حسین، (۱۳۸۳)، جامع احادیث الشیعه، قم: المطبعهٔ العلمیهٔ
ـ طباطبایی، محمدحسین، (۱۴۱۷ق) تفسیر المیزان، قم: جامعه مدرسین
ـ طباطبایی، محمدحسین، (۱۳۴۱)، مرجعیت و روحانیت، تهران: شرکت سهامی انتشار
طباطبایی حکیم، محسن، (۱۴۰۴ق)، مستمسک العروهٔ الوثقی، قم: مکتبه آیهٔ الله مرعشی نجفی
ـ طباطبایی یزدی، محمد کاظم، (۱۴۱۹ق)، العروهٔ الوثقی (المحشّی)، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم
ـ طبرسی، ابو علی الفضل بن الحسن، (۱۳۸۰ ق)، مجمع البیان، تعلیق: ابوالحسن شعرانی، تهران: کتاب فروشی اسلامیه
ـ طلعتی، محمدهادی، (۱۳۸۳)، رشد جمعیت تنظیم خانواده و سقط‌جنین، قم: بوستان کتاب
ـ طوسی، ابوجعفر محمد بن حسن، (۱۴۰۷ق) الخلاف، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم
ـ عمید زنجانی، عباسعلی، (۱۳۷۴)، احکام و منابع فقهی و تحولات زمانی و مکانی، قم: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)

[Downloaded from jlawst.ir on 2026-11-18]

ـ قمّی صدوق، محمّد بن علی بن بابویه، (۱۴۱۳ق)، من لا یحضره الفقیه، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم
ـ قمّی، صدوق، محمّد بن علی بن بابویه، (۱۴۰۳ق)، معانی الأخبار، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم
ـ قمّی، سید صادق حسینی روحانی، (۱۴۱۴ق) هـ ق، المسائل المستحدثة (للروحانی)، قم: دارالکتاب
ـ کتابی، احمد، (۱۳۶۴) نظریات جمعیت‌شناسی، تهران: اقبال
ـ کلانتری، علی‌اکبر، (۱۳۷۶)، فقه و مصلحت نظام، قم: مجله فقه اهل‌بیت علیهم‌السلام، ش ۱۱ و ۱۲
ـ کلینی، ابو جعفر، محمد بن یعقوب، (۱۴۰۷ق) الکافی (ط – الإسلامیة)، تهران: دار الکتب الإسلامیة
ـ گرجی، ابوالقاسم، (۱۳۶۸)، دیدار با صاحب‌نظران، مجله حوزه، قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، ش ۳۶
ـ محامد، علی، (۱۳۷۴)، احکام اولیه و احکام ثانویه، مجموعه آثار کنگره بررسی مبانی فقهی حضرت امام (ره)، ج ۷، قم: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)
ـ مزینانی، محمدصادق، (۱۳۷۳)، ولایت‌فقیه از دیدگاه شیخ انصاری، مجله فقه اهل‌بیت علیهم‌السلام، ش ۱، قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم
ـ مؤمن قمی، محمد، (۱۳۷۶)، سخنی در تنظیم خانواده، قم: مجله فقه اهل‌بیت علیهم‌السلام، ش ۹
ـ مؤمن قمی، محمد، (۱۳۷۵)، تزاحم کارهای حکومتی و حقوق اشخاص، قم: مجله فقه اهل‌بیت علیهم السلام، ش ۵ و ۶
ـ مؤمن قمی، محمد، (۱۴۱۵ ق)، کلمات سدیده فی مسائل جدیده، قم: موسسه النشر الاسلامی
ـ نادری، معصومه، (۱۳۹۲)، پژوهشکده عفاف
ـ نجفی، محمدحسن، (۱۴۰۵ق) هـ ق، جواهر الکلام، بیروت: دار احیاءالتراث
ـ نیک خلق، علی اکبر، (۱۳۷۴)، مبانی جمعیت‌شناسی، گناباد: مرندیز

[Downloaded from jlawst.ir on 2026-11-18]

[Downloaded from jlawst.ir on 2026-11-18]